

Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar

Prof. Ömer Lûtfi BARKAN

Bu mecmuada aynı başlık altında neşretmekte olduğumuz etüd-ler[1]in gayesi, devre â't tipik bazı «bütçe» nümunelerini aslî şekil-leriyle ve tam olarak tesis ve tertip ederek ortaya koyduktan sonra, bu cetvellerin ihtiva ettiği rakamlar arasından Osmanlı İmparator-luğunun mâlî nizam ve teşkilâtını, gelir kaynaklarını tetkik ve muh-telif devirlerde tâbi bulunduğu *iktisadî ve malî konjonktür ve buh-ranların seyir ve mahiyetlerini* zaman içinde mukayese ve izah et-meğe çalışmaktır. Bahis mevzuu tahlil ve terkip işinin muvaffaki-yet ve selâmeti bu hususta gerekli malzemenin el altında *az-çok iş-lenmiş bir halde* hazır bulunmasına bağlıdır.

Bu maksatla bugün burada okuyucularımıza tanıtmak istediği-miz Osmanlı bütçesi (daha doğrusu her mâlî yıl sonunda çıkarılma-sı âdet olan *umumî muhasebe cetvellerinden birisi*) H. 1079 -1080 (1669 -1670) yılına ait bulunmakta ve İstanbul'da Başvekâlet Ar-şiv Umum Müdürlüğünde, maliyeden devredilmiş defterler arasında 2950 numarada kayıtlı resmî bir vesika hüviyetini taşımaktadır. Bahis mevzuu bütçe cetveli ve ekleri, arap rakamları ve bozuk bir siyakat yazısıyla yazılmış olup 41,5×15 cm. boylarında bir defter halinde bir arada ciltlenmiştir.

Asıl «bütçe» cetveli, yâni merkezî devlet idarelerinin senelik hesaplarının umumî icmâlî, büyük kıt'ada 82 sahifelik defterin sa-dece 4 ve 5 inci sahifelerini işgal etmektedir. Defterin diğer sahife-leri, her birisi bütçenin bir faslını tafsîl ve izaha yarayan bir vesika

[1] İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 15 (H. 933 -934 mâlî yılına âit bir bütçe örneği». Cilt 19, «H. 954 -955 mâlî yılına âit bir Osmanlı bütçesi» ve H. 974 -975 mâlî yılına âit bir Osmanlı bütçesi».

mahiyetinde olan ek-cetvellerle mükemmel bir dosya teşkil etmektedir.

Vaktiyle devlet dairelerine konmuş olduğu şekliyle, resmî bir vesika olarak, aynen yayınlayacağımız H. 1079 - 1080 malî yılı «bütçe» cetvelinin mukaddemesinde, şimdiye kadar neşrettiklerimizde olduğu gibi, malî yılın başlangıç ve sona eriş tarihleri ve sene kaydı yoktur. Aynı şekilde, kat'î hesapların görülüp tasdik edilmek üzere padişah'a sunulduğu da hiç bir yerde kayd ve işaret edilmemiştir. Buna mukabil, muhtelif fasıllarının tahlil ve mukayesesi için lüzumlu görülerek bütçe cetveli ile bir arada ciltlenmiş olan ek-cetveller içinde 1079 - 1080 [2], 1081 [3], 1083 [4] ve hattâ 1076 [5] ve 1077 - 1078 [6] tarihlerini taşıyanlar mevcuttur.

Bu kayıtlar arasında H. 1079 yılının son ve 1080 yılının ilk üç ayı zarfında İstanbul'da, seferde veya hudut kal'alarında mevcut bütün yenigerilerle acemi-oğlanlarının mikdarlarıyla üç aylık maaşlarının tutarını göstermek üzere tertiplenmiş olan ve bizim «5 numaralı ek-cedvel» nâma altında yayınladığımız cedvelin rakamları (bütçenin «masraflar» faslının «mevâcib» bölümünde) *Mukabele-i Piyâde Kalemî tarafından görülmüş olan ödenek hesaplarına temamiyle uygun bulunması dolayısıyla bu vesikanın tarihi olan Hicrî 1079-1080 (M. 1669-1670) i bütçe cedvelinin âit olduğu malî yıl olarak kabul etmek mümkündür ve münasip görülmüştür.*

I

BÜTÇENİN GELİR FASLINA ÂİT RAKAMLARIN TETKİKİ

Bu seri makalelerin birincisinde etraflı bir şekilde izah etmiş bulunduğumuz gibi, burada tetkik mevzuu olan «bütçe» ler, Osmanlı İmparatorluğunda çeşitli nâmlar altında ve türlü vesîlelerle toplanmakta olan vergi gelirlerinin hepsini merkezî devlet idaresinin iy-râd'ı olarak hesaba katmamaktadır. Memleket gelirinin büyük bir kısmı, has, zeâmet ve timar şeklinde veya türlü imtiyaz ve vergi muafiyetleri halinde askerî veya idarî hizmetlerin karşılığı olarak

[2] Ek-cedvel 7, No. 5, [3] ek-cedvel No. 6 B, [4] ek-cedvel No. 1
[5] ek-cedvel No. 6/A, [6] ek-cedvel No. 8.

hususî şahıslara terkedildiği gibi; dinî, kültürel veya sosyal mühim bazı hizmetler için de idarî - malî muhtariyeti haiz türlü vakıf tesislerine tahsis edilmiş bulunmaktadır. Bu sebeple, bütçe cedvellerine aksetmiş olan iyârâd kaynakları, *sadece padişah hasları ismi altında gelirleri* (mukata'a veya emânet yoluyla) *devlet nâm ve hesabına toplanan* ve başta saray ve Kapu-Kulu Ocakları olmak üzere merkezî devlet idaresinin masraflarını karşılayan bölgelerin gelirleridir.

Burada neşrettiğimiz bütçelerin ilkini teşkil eden [7] H. 933 - 934 (M. 1527 - 1528) malî yılı bütçe cetvelinde, fevkalâde bir hal olarak, *16. asrın başında memleketin umumî gelir kaynakları içinde, padişah hasları gelirlerinin yerini ve nisbetini tâyine yarıyacak rakamlar* mevcuttu. Bu bütçe ile ilgili tahlillerimiz arasında bulunan «7» numaralı tabloda görüleceği üzere, bu nisbet o tarihte Rumeli'de %48, Anadolu'da %26, Diyarbekir vilâyetinde %31, Halep ve Şam bölgelerinde %48 ve Mısır'da %86 idi ve Mısır dahil yekûnu 537 929 006 akçeyi bulan bütün memleket geliri içinde, padişah haslarının iyârâdı 277 244 782 akçe ile %51 i geçmiyordu.

Merkezî devlet bütçelerinin iyârâd ve masraf hesaplarına esas teşkil eden padişah haslarının geliri içinde de, yine aynı bütçede, Mısır'da 116 538 994 üzerinden ancak 25 843 304, Şam vilâyetinde 10 925 970 üzerinden 2 774 436, Halep'de 13 808 102 üzerinden 956 530, Diyarbekir vilâyetinde 7 169 192 üzerinden 1 851 572 akçesi, hülâsa olarak *bu vilâyetlerdeki padişah haslarından cem'an elde edilen 148 442 258 akçe içinden 31 425 482 si (yani %21,25 i) aynı memleketlerin teşkilât ve türlü hizmetleri için mahallinde sarfedilmekte idi.* Bu bölgelerdeki padişah hasları gelirinin diğer kısımları ile Rumeli ve Anadolu'daki padişah hasları gelirlerinin tamamı ise, *merkezî devlet bütçesinin emrinde* idi.

Aradan geçen zaman zarfında, yeni fetihler ve demografik ve iktisadî gelişmeler dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğunun gelir kaynakları bir hayli arttı. Fakat, yeni ilhak edilen memleketlerin teşkilâtlandırılması ve müdafaası gibi işler, bir takım yeni ilâve masrafları icabettirdiği gibi; komşu devletlerle teessüs etmiş olan askerî ve siyasî muvazenenin aleyhimize olarak bozulmağa başlaması ile meydana çıkan idarî ve mâlî buhranlar da, 17. asırdan iti-

[7] İktisad Fakültesi Mecmuası, cilt 15.

baren, devletin idarî ve mâlî gücünü bir hayli sarstı ve bu sarsıntılar *merkezî devlet bütçesinin terekküp tarzı* üzerinde de müessir olmaktan geri kalmadı.

Aşağıda ayrıca tetk'k edilecek olan 1071 (1660-61) bütçesi tanzim edilirken yapılmış olan hesaplara göre^[8], 17. asrın ikinci yarısında devletin umumî geliri 2 milyar 400 milyon akçeyi bulmaktaydı. Bu gelirin 1 milyar 800 milyonu, *yani dörtte üçüne yakın bir kısım, merkezî devlet bütçesinin ıyrâd ve masraf hesaplarına dahil olmayıp* has, timar veya vakıf şeklinde muayyen hizmet erbabına hasr ve tahsis edilmiş bulunmakta veya padişah haslarının gelirden mahallin aylıklı askerî kıt'alarına ve kal'a müstahfızlarına mevâcib olarak para halinde dağıtmakta idi. Aynı nisbetleri 1069-1070 mâlî yılı bütçe cetveli için de kabul etmek mümkündür.

Bu devirde, *merkezî devlet bütçesi ıyrâdının memleketin umumî gelir kaynakları arasındaki nisbetinin bu kadar düşmüş olmasının* mühim bir sebebi, şüphesiz, İmparatorluğun Avrupa ve Asya kıt'alarındaki hudutları boyunca mevcut kal'aların müdafaası işinin büyük masrafları icabettirmekte olması idi. Bu sebeple, Avrupa kıt'asında Tuna nehrinin şimalinde kalan geniş memleketlerde *padişah haslarına âit gelirin her zaman hemen hepsi* ile; harp vaziyetine göre, Diyarbekir, Musul, Bağdad, Girid.. vilâyetlerinin *büyük bir kısım padişah hasları geliri ekser yıllarda merkeze gönderilecek hiç bir para kalmayacak bir şekilde, mahallinde sarfedilmiş ve bu yüzden merkezî devlet bütçesinin ıyrâd ve masraf hesapları arasında yer almamağa başlamış bulunuyordu.*

Mısır gibi, muazzam gelir kaynakları olan bir bölgenin bile ıyrâdının *her gün daha fazla mahallinde sarfedilmeğe başlanması* ve bilhassa doğrudan doğruya padişahın şahsına mahsus bir gelir sayılarak *Mısır ırsaliyesi'nin, merkezî devlet bütçesinin ıyrâd ve mas-*

[8] 1071 yılı bütçesinin Hezârfen'in Telhisü'l-beyânı'na almış olduğu şekilde tesadüf edilen şu fıkra ziyadesiyle ehemmiyetlidir :

«Ahvâl-i Hazine-i Âmir'e budur: Cümle memâlik-i mahrusa-i Osmaniye-den ıyrâd ve masraf-ı senevî yirmi dört bin yük akçedir. Beş bin sekizyüz on iki yük yetmiş bin sekizyüz yirmi sekiz akçe *âsitânenen ıyrâd ve masraf* olub bâkisi sâir memâlikde aklâmdadır ve bu madde her zaman takriben bu kadardır, gâh ziyâde ve gâh eksik olur, çok tefâvüt itmez. Biz bu makamda şevketlü ve mehabetlü sultan Mehmed Han bin sultan İbrahim Han zamanında vâsıl olduğumuz ıyrâd ve masrafı zikr ideriz» (vrk. 24a).

raf hesapları arasına sokulmaması; Yemen, Habeş ve Şimalî Afrika bölgeleri geliri ile yabancı devletlerden alınan haraçlarla diğer bazı sahalarda da devletin artan gelirinden merkezî devlet bütçesine bir hisse ayrılmayarak, bu gelirlerin sarayın gün geçtikçe ziyadeleşen lüks ve sefahat masraflarını karşılamak için sultanların şahsî hazinelerine mal edilmesi.. de merkezî devlet bütçesinin kontrol ve idare ettiği mâlî sâhanın son derecede daralmasına sebep olmuştur.

* * *

Tetkik mevzuumuz bütçenin «iyrâd» faslında göze çarpan diğer hususiyetlerden birisi de, burada *muhtelif gelir kaynaklarının eyaletlere göre coğrafi yayılışı bakımından olduğu kadar nevi ve tereküb tarzları itibariyle de hiç bir tefrik ve tasnife tâbi tutulmamış olmalarıdır.*

Bütçemizde, devlet geliri, maliye idaresinin çeşitli gelir kaynaklarının idare ve kontrol hesaplarının yapıldığı merkez bürolarına (Kalem'lere) göre bir tevzie tâbi tutulmuştur.

Evvelâ şurasını hatırlatmak lâzımgelir ki, Osmanlı bütçelerinin iyrâd fasıllarının tertip tarzına esas teşkil eden bu *kalemler şeması*, uzun bir tarihî inkişafın neticesi olarak meydana çıkmıştır ve bu inkişafın merhaleleri meçhulümüzdür.

Şimdiye kadar nesretmiş bulunduğumuz bütçe nümunelerinden anladığımıza göre; H. 933-935 mâlî yılı bütçesinin varidât faslı *vilâyetlere göre tertiplenmiş ve müfredâtının nevi ve miktarları ayrı ayrı belirtilmiş olduğu halde*, 954-955 bütçesinde bu şemanın biraz dışına çıkılmış ve üç merkez defterdarının idaresinde Rumeli'nin Şikk-ı Evvel (A/1) ve Şikk-ı Sanileriyle (A/2) Anadolu'ya (A/3) âit muayyen gelir kaynakları ayrı ayrı kaydedildikten sonra, hangi bölgeden gelirse gelsin *'avâriz akçeleri* ayrı bir bölümde (B) ve türlü alacaklarla birlikte bir kararda ve sâbit olmayan gelirler arasında gösterilmiştir. Mısır, Halep, Şam ve D'yarbekir vilâyetleri gelirinden mahallinde sarfolmayıp merkezî devlet hazinesine gönderilmiş olan gelirler (C) ile belli başlı vakıfların hazineye kalan gelirleri fazlalarının müstakil bir bölüm halinde gösterilmiş bulunması da bu bütçenin hususiyetini teşkil etmekte idi (s. 238 - 250).

H. 974 - 975 mâlî yılı bütçe cedvelinde ise; vâridât faslı, evvelâ açık bir şekilde a) hep bir kararda ve devamlı (mukarrer) gelirler,

b) daima değişen, kararsız (gayr-ı mukarrer) gelirler diye ikiye ayrılmış ve kararlı olan gelirler de A) Rumeli ve B) Anadolu için ayrı ayrı Şıkk-ı Evvel ve Şıkk-ı Sâni olmak üzere ikişerden dört daireye (ve dört defterdar'a) tâbi kalemlerin mahsulleri olarak kayd ve tevzi edilmişti. Varidâtın bu bütçedeki tevzi şemasında Mısır, Şam ve Halep vilâyetleri geliri ile «Kıbrıs cizyesi», bu tasnifin dışında yani Rumeli ve Anadolu vilâyetleri gelirinden ayrı bir statüye tâbi ayrı bir bölüm (C) olarak gösterilmiş; Diyarbekir, Yemen ve Avusturya «vilâyetleri» mahsulleri ise, bir kararda ve devamlı olmayan (b) gelirleri arasında ve gömülü olarak bulunan altınlar, ümerâ ve kadıların yeni padişaha verdikleri pişkeşler ve fevkalâde haller dolayısıyla Rumeli, Anadolu ve Diyarbekir vilâyetlerinden salgun şeklinde toplanan 'avârız akçeleriyle beraber kaydedilmiştir (s. 299-303).

Bundan evvel neşrettiğimiz bütçelerde, varidât fasıllarının kısa bir şekilde hatırlattığımız bu şemaları, merkezî devlet bütçesi gelirinin kaynaklarının coğrafi yayılışını ve tereküp tarzını istidlâle az-çok müsait bir durumda idi. Bugün burada tetkik konumuzu teşkil eden H. 1079-1080 mâlî yılı bütçesinde ise, coğrafi yayılış ile nevi ve miktarlar şemasının izleri ortadan tamamiyle kaybolmuş ve yerini hakikî mâhiyetleri pek iyi malûm olmayan yeni bir *kalem teşkilâtı*'na terketmiştir.

Bahis mevzuu bütçenin vâridât faslında gelir kaynaklarının tevzi edilmiş olduğu maliye büroları (kalemler) şunlardır :

1) Muhasebe-i evvel, 2) Muhasebe-i cizye, 3) Muhasebe-i Haremeyni's-şerifeyn, 4) Mukata'a-i Haremeyni's-şerifeyn, 5) Mukata'a-i Maâdin, 6) Mukata'a-i Evvel, 7) Ziyâde-i cizye, 8) Mukata'a-i Bursa, 9) Haslar, 10) Mukata'a-i Kefe, 11) Mukata'a-i Avlonya, 12) Mukata'a-i İstanbul, 13) Mukata'a-i Cedîde-i Ülâ, 14) Mukata'a-i Ağriboz, 15) Mevkufât, 16) Ağnâm-ı Celebkeşân.

Böyle bir tasnifin bizim için kâfi derecede vâzih ve enteresan olmaktan uzak bulunduğu âşikârdır.

Gerçi, bu kalem'lerden bazılarının isimlerinden cizye, mukata'a, ağnâm veya «mevkufât» gibi tarh ve cibâyetleri ile meşgul oldukları vergilerin nevelerini istidlâl etmenin ve bazılarının da Bursa, Kefe, Avlonya.. ilâh.. gibi bir bölge ismini taşımasından bu kalemlere âit gelirin vilâyetlere göre coğrafi dağılışını kestirmenin

mümkün olabileceği tahmin edilebilir. Fakat, Osmanlı İmparatorluğu maliye idaresinin bu *kalem* teşkilâtı, bilhassa her birinin işgal sahasına giren mevzuların zamanla durmadan değişmiş bulunması yüzünden, *son derecede karışık ve şaşkıncu bir mâhiyet* arzetmektedir.

Halbuki, bu *kalem*'lerin *hakikî mahiyeti* ile Osmanlı maliyesinin merkez teşkilâtı içindeki yerini, *her birinin teşekkül ve inkişaf tarihleriyle hesabını tutmakla mükellef bulunduğv vâridatın cins, nevi ve miktarları* hakkında kâfi derecede sarîh malûmata sahip bulunmamız ve bu kalem taksimâtına dayanarak Osmanlı İmparatorluğunun muayyen bir tarih devresinde *hangi bölgelerden ne kadar gelir sağladığını ve bu gelirin kaynaklarıyla tereküküb tarzına belirtmenin imkân dahiline girmiş bulunması*, tetkiklerimizin istikbali için son derecede mühimdir.

Bu vaziyete göre, bütçemizin iyârâd faslının şemasını teşkil eden *kalem*'lerden *her birinin tahsîl ve idaresiyle meşgul bulunduğv gelir kaynaklarının cins ve neveleriyle miktar ve nisbetlerini* tayine yarayacak bazı bilgileri, henüz pek noksan ve kifayetsiz durumlarında bile olsa, Türkiye maliye tarihi ile meşgul olan okuyucularımıza duyurmakta fayda olacaktır. Osmanlı maliyesinin «mukata'a» sistemi üzerinde yapmakta olduğumuz tetkikler ilerledikçe bu karışık mevzuların daha fazla aydınlanabileceğini ummaktayız.

1) *Muhasebe-i Evvel Kalemî'ne tâbi gelirler :*

Tetkik mevzuumuz bütçe cedvelinin iyârâd faslındaki rakamlara göre, merkezî devlet bütçesi gelirlerinin en büyük kısmı (612 528 960 üzerinden 143 099 180 ini yâni %23,22 si) bu Muhasebe-i Evvel Kalemî'ne tâbi mukata'a ve cizyelerden gelmektedir. Fakat, bu Kalem'in kontrol ve idare ettiği *mukata'alarla cizyelerin hangi vilâyetlere âit olduğv ve bu mukata'aların cins ve miktarı malûmumuz değildir.*

Bu problemleri çözebilmek için şimdiye kadar elde edebildiğimiz ipuçları şunlardır :

a) Bütçe cedvelinin içinde bulunduğv defterin 8 inci sahifesinde muntazam olarak alt alta yazılarak üç ayrı grup halinde cem edilmiş olan 70 kadar rakamın bu kaleme âit vâridat kaynaklarının müfredâtı olduğv anlaşılmaktadır. Bu rakamların yanına âit olduk-

ları gelir kaynağının cins ve bölgesi yazılmış olsaydı bu tarihte Muhasebe-i Evvel Kalemî'nin kontrol ve idare ettiği gelir kaynakları hakkında istediğimiz malûmatı elde etmiş olacaktık. Fakat, mezkûr sahifede bu nevi îzahât mevcut değildir.

Adlandırılmıyarak alt alta kaydedilmiş olan rakamlar içinde 24, 18, 14, 13, 9, 3 ilâh.. milyon büyüklüğünde olanların mevcudiyetini kaydetmek suretiyle bu yetmiş kadar gelir kaynağı içinde bazılarının büyüklük derecesi hakkında bir fikir vermek mümkündür.

b) Muhasebe-i Evvel Kalemî'ne tâbî gelir kaynaklarının mâhiyet ve miktarları hakkında bir fikir vermeğe yarıyacak malûmatı ihtiva eden diğer bir vesika da, yine bütçe cedvelini ihtiva eden aynı defterin 46 ncı sahifesinde bulunup tarafımızdan «1 numaralı ek-cedvel» nâmı altında neşredilmiş olan bir vesikadır. Aslında, *Muhasebe-i Evvel (Baş Muhasebe) kalemine tâbî «mukata'a» ların 1083 yılında mültelizlere satış bedellerini gösteren bir defterin sûretinden ibâret olan bu vesika, Baş Muhasebe kaleminin idare ettiği gelir kaynaklarının nevilerini ve coğrafi yayılış sahalarını göstermek itibariyle son derece mühimdir :*

Defterin «A» kısmında 39 ve «B» kısmında 4 kalem *mukata'a* kaydı ve «C» kısmında 7 yere âit cizye geliri mevcuttur. Defterin «D» bölümünde Bağdad başta olmak üzere 12 kalem gelir kaynağı daha vardır. Bu defterdeki mukata'a kayıtlarının tek kusuru, çok defa müfredâtını tasrih etmeden bir vilâyetin bütün mukata'alarını bir arada bir rakam halinde vermiş bulunmasıdır.

Aşağıda «1 numaralı ek-cedvel» nâmı altında aynen neşrettiğimiz bu mukata'a satış defterinde, Muhasebe-i Evvel Kalemî'nin 1083 yılında senelik geliri 131 617 738 olarak gösterilmiştir. Bizim tetkik ettiğimiz 1079-1080 yılı bütçesinde ise, bu gelirin miktarı 143 099 180 dir. Arada 11 481 442 gibi mühim bir fark vardır. Bu farkın, aradan geçen üç sene zarfında vâridâtın azalmasından ileri gelebileceği düşünülebileceği gibi, bir kısım gelirin idare ve kontrolünün başka bir kaleme aktarılmış olması da hatıra gelir. Fakat, arada mevcut 11 481 442 akçe farkın, hiç olmazsa mühim bir kısmının, bu mukata'a satış defterinde bazı gelir kaynaklarının mevcut bulunmayışıyle îzah edilmesi daha münasip olacaktır.

Gerçekten, defterin mukaddimesinden anladığımıza göre, bu cedvelde «Girid ceziresinin malı» ile «Basra irsâliyesi» ve Bağdad

valisin'in «te'ahhüdü» ve hac masraflarının bulunmaması lâzımgelir. Bununla beraber cedvelin «A» bölümünün 39 numaralı kısmında 4 400 000 akçe ile «Mukata'a-i gümrük-i nefsi-i Bağdad» ve «D» bölümünün «1» inci numarasında 5 000 000 akçe ile «Mal-ı te'ahhüd-i Bağdad» ın kayıtlı bulunması, mukaddimedeki tasrihâta aykırı düşmektedir.

Mukata'a satış defterinin yekûnunu veren rakamdan sonra «Girid hazinesi malından ma'adâ» şeklinde bir kaydın mevcut bulunması, Girid'in gelirinin muhakkak surette yekûna ithal edilmediğini ve mukaddimede ismi geçen «Basra irsaliyesi» nin de metinde zikredilmediğine göre, onun da defterde yazılı bulunmadığı kabul edilebilir.

«1» numaralı ek-cedvelden öğrendiğimiz diğer bir hakikat de, bu tarihte bütçemizin iyrâd cedvelinde kayıtlı bulunan Muhasebe-i Cizye Kalemi'nden ayrı olarak diğer kalemlerin de cizye geliri toplamak ile meşgul bulunabildikleridir [9]. Nitekim, bu cetvelde 1083 yılında Muhasebe-i Evvel Kalemi'nin 131 617 738 olarak kayıtlı bulunan mecmu' geliri içinden 11 329 167 milyonu cizye gelirinden ibarettir.

«1 numaralı ek-cedvel» i teşkil eden defterin «II» inci bölümü, Muhasebe-i Evvel Kalemi'ne tâbi mukata'a ve cizye gelirleri içinden hangilerinden, o sene zarfında, hangi işlere ne miktarda para sarfedilmiş olduğunu göstermektedir.

c) Muhasebe-i Evvel Kalemi'ne tâbi mukata'a gelirlerinin nevi ve miktarlarının tâyini hususunda «1 numaralı ek-cedvel» nâmı altında neşrettiğimiz ve bu kaleme âit mukata'aların 1083 yılında mültezimlere hangi bedeller üzerinden satılmış olduklarını gösteren defterin mahzurlarından birisinin, ekseriya mukata'a gelirlerinin müfredâtının nevi ve miktarlarını tasrih etmeğe lüzum görmeden, bir bölgeye âit mukata'aları bir arada bir tek yekûn halinde vermiş olması idi. Bu noksanı tamamlamak için muhtelif tarihlerde

[9] Bu suretle bir zamanlar muhtelif kalemlerde henüz dağınık bir halde bulunan cizye gelirlerinin 1102 tarihinden sonra mümkün mertebe bir elde, Muhasebe-i Cizye Kaleminde toplamağa teşebbüs edilmiştir. Nitekim yine Muhasebe-i Evvel Kalemine âit 1109 tarihli bir hesap listesinde cizye geliri mevcut değildir. Bu reformdan sonra yalnız Eflâk ve Buğdan cizyeleri ile Kıptıyân cizyeleri Maden Kalemi'nde kalmıştır.

Muhasebe-i Evvel Kalemî'ne tâbi gelir kaynaklarına dâir olarak ele geçirebildiğimiz diğer listeleri de gözden geçirmek ve bu *kalem'e tâbi bütün mukata'aların tafsîlâtla bir şekilde tesbitine çalışmak* lâzımgelir :

İstanbul'da Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğünde *tarih sırasıyla ve kalemlere göre tasnif* edilmekte olan tarihî evrak arasında gördüğümüz 1109 tarihli bir cetvelde, Muhasebe-i Evvel Kalemî'ne tâbi gelir kaynakları 186 madde halinde ayrı ayrı kaydedilmiş olan cem'an 199 491 249 akçeye âit hesapları ihtiva etmekte idi. Bizim burada tetkik mevzuumuzu teşkil eden 1079 - 1080 tarihli bütçe cetvelinin vâridat faslında ise, bu kaleme tâbi olarak kayıtlı bulunan, gelir yekûnu 143 099 180 dir ve yukarıda «a» bendinde tetkik ettiğimiz rakam sütunlarına nazaran, 70 kadar madde halinde kayıt ve mütalâa edilmekte idi. Yukarıda «b» bölümünde kaydedilmiş *mukata'a satış defteri*'nde de, mukata'a ve cizyeler 56 madde halinde sıralanmıştı. Bu vaziyete göre, 1109 senesi Muhasebe-i Evvel Kalemî'nin işleri 1080 senesinininkine nazaran bir hayli artmış ve çeşitlenmiş olması lâzımgelir.

1109 tarihli cetvelin 186 maddelik muhteviyâtını buraya nakletmemize imkân yoktur. Yalnız *bu kaleme tâbi kaynakların belli başlılarının nevileriyle temsil ettikleri gelir miktarının nisbet ve ehemmiyeti* hakkında bir fikir vermek için, bu cetvelde sadece âit oldukları memleketin ismi zikredilmek suretiyle aşağıdaki şekilde kısaca kaydedilmiş olan mukata'aların bazılarını zikredeceğiz :

Kıbrıs	4 320 000	Voyvodahk-ı Diyarbekir	9 820 000
Malatya	2 063 000	Hısnı-Keyfa	1 400 000
Eyâlet-i Rakka	9 019 000	Gümrük-i Erzurûm	11 439 780
Muhassıllık-ı Halep	20 029 553	Gümrüşhâne	10 023 600
Düceyl ¹	7 080 000	Hama	8 186 280
Sayda ve Beyrut	26 548 500	Adana	1 677 480
Musul	3 072 000	Gümrük-i Bağdad	2 400 000
Ba'albek	1 366 380	» Belgrad ve	
Frablus-ı Şam	31 209 600	duhan ²	1 320 000
		Çeltük-i enhâr-ı Mar'aş...	5 126 564

Aynı 1109 tarihli cedvele nazaran, herhalde timar sisteminin artık ehemmiyetini kaybetmiş bulunması ve devletin askerden da-

1) دجيل 2) دخان

ha çok paraya ihtiyacı bulunması dolayısıyla, *sefere gelmeyen sipahi ve zaimlerden «hizmet bedeli» nâmi altında alınmış olan tazminat miktarları*, Erzurum'dan 4,5, Şam'dan 3,6, Mar'aş'dan 3,6, Halep'den 3 milyonu tecavüz etmekte idi. Bu hesaplara göre, bu gibi vesilelerle toplanan paraların da Muhasebe-i Evvel Kalemî'ne âit bulunduğu anlaşılmaktadır.

Yine aynı cetvele göre, bazan bir arada «Mukata'a-i Türkmanân-ı Bozulus, Karakoyunlu ve Eymürlü» nâmi altında zikredilmekte olan bir zümre vergi kaynakları da Muhasebe-i Evvel Kalemî'ne âitti. 1109 yılında bu mukata'aların müfredâtı şunlardı :

Dânişmendli	1 902 720
Keçili	39 600
Beğtimurlu	12 000
Türkman-ı Seyhlu	91 000
Rûsûm-ı tâife-i Boz-doğan	109 800
Yürükân-ı Bozdoğan-ı İç-il	78 000
Ekrâd-ı Reşi ³	159 360
Türkman-ı Mamalu	300 000
Yüzdeciyân-ı Karaman	50 000
Develtü	355 000
Türkmanân-ı Boz-ulus sâkin-i Aydın	862 860
» » » » Rûm	233 980
» » » » Ankara	827 700

Muhasebe-i Evvel Kalemî'ne tâbi gelir kaynakları arasında *Halep mahassıllığı* nâmi altında (1 numaralı ek-cetvelde 20 numarada 14 824 789 akçe olarak ve 1109 tarihli cetvelde 20 milyonu aşan bir gelirle) kayıtlı bulunan bir kaynak mevcuttur. Bu kaynağın bazıları aşağıda sayılan çeşitli mukata'alarından teşekkül ettiği de ayrıca tesbit edilebilmiştir:

Halep gümrükleri, ihtisâbı, tahmîs⁴, kassabiye ve boyahâne; Halep'teki peynir ve yoğurt hanları, bahar⁵ öşrü; Sis ve Mar'aş çeltükleri; Elbistan mukata'aları ve cizyesi; Haçin köyündeki gümüş ve kurşun madeni mukata'ası; Halep'teki perâkende hıristiyanlar cizyesi..

Aynı şekilde yine Başvekâlet Arşim Umum Müdürlüğünde tetkikine fırsat bulduğumuz muhtelif perâkende evrâka nazaran, Trab-

3) رشى 4) قهوه 5) بهار

zon, Tortum, Musul, Kıbrıs ve Girit cizyeleri ile esirlerden alınan beşte-birler (pençik); Girit, Basra, Hama, Sayda, Beyrut, Adana mukata'aları; Karaman ve Rûm eyâletine bağlı bazı haslar; berât tecdîdi münasebetiyle ödenen harağlar; Erzurum gümrüğü ile Sabunhâne; Trabzon gümrüğü, ihtisâbı ve dellâliyesi; Niğde tamga mukata'ası; Amasya'daki kırmızı boya mukata'ası; Karaman'daki eşkünciler ve at-çekenler mukata'ası; umumiyetle memleha ve çeltük resimleri; Silistre'de, Bosna'da bazı haslar, Belgrad iskelesi, Fîlibedeki salların mukata'ası; mensûh timarların bedelleri, katledilen vezirlerin muhaleffâtı; İstanbul'daki sandal (ipekli kumaş) mukata'ası, sırmakeş-hâne ve Hassa Beyt'ül-mâl gelirleri; Üsküdar, İstanbul, Galata ve Haslar kazalarında ve Limni ceziresindeki hasların mukata'aları; bakır ve gümüş para kestirmenin temin ettiği gelirler de hep bu Muhasebe-i Evvel Kalemî vasıtasıyla idare edilmekte idi.

Tetkik mevzuumuz bütçe cedvelini ihtivâ eden defterin 8-9 uncu sayfalarında çok def'a mahiyeti iyice anlaşılamayan bir takım rakamlar vardır. Bu arada *Muhasebe-i Evvel Kalemî*'ne tâbi bazı gelir kaynaklarında *bir evvelki seneye nazaran mevcut artışın* «izdi-yâd 'an icmâl-i mukaddem» nâmı altında şu şekilde sıralanmış olduğunu görmekteyiz :

'An mukata'ât-ı Diyâribekir 'an behâ-i gılâl ^[10] ...	794 300
» muhassıllık-ı Haleb	354 180
» mukata'ât-ı Sayda ve Beyrut	369 180
» » Boz-Ulus	304 600
» » ve cizyehâ-i Girit	1 836 083
» » ki hâlen ilhak-şüde	901 432
	<hr/>
	Yekûn 4 559 785
» tefâvüt-i grushâ-i Trablus-ı Şam	3 121 510
	<hr/>
	Yekûn 7 681 295

2) *Muhasebe-i Cizye Kalemî :*

İsminden de anlaşılacağı veçhile bu kalem, hıristiyanlardan toplanan *cizye* gelirini kontrol ve idare etmektedir. Bununla bera-

[10] لال Zahireler

ber, ismi cizye kalemi olmıyan diğ̃er bir çok kalemlerin de uzun bir müddet bir kısım cizye mahsulünü toplamak salâhiyetini hâiz olduğu tesbit edilmiştir [11].

3 ve 4) *Haremeynî's-şerîfeyn Muhasebe ve Mukata'aları Kalemleri* hakkında fazla bir şey bilmemekteyiz. Memleketin her tarafında dağınık bir halde mevcut bulunan ve geliri Mekke ve Medîne şehirleri halkına, hacılara ve hac yollarının emniyet ve selâmetine tahsis edilmiş olan büyük arazi geliri kaynaklarının idaresi ve sarfı işleriyle alâkalı daireler olmaları lâzımgelir.

5) *Me'âdin Mukataası Kalemi'ne tâbi gelirler :*

1109 tarihli bir vesikaya nazaran, bu kalemin o tarihte 96 400 678 akçeyi bulan umumî geliri arasında 39 888 800 akçe ile *İstanbul gümrüğü* başta gelmektedir [12]. Arkadan 16 730 380 akçe ile Rumeli kıptileri cizyesi ve daha sonra 16 406 220 akçe ile Eflâk hıristiyanlarının, 4 200 000 akçe ile de Boğdan hıristiyanlarının cizyeleri gelmektedir [13].

Bu kalemin idare ettiği vâridat arasında dışarıdan ithal edilen tütünlerden alınan gümrük resimleri ile, memleket dahilinde tütün ziraati yapılan yerlerde dönüm başına alınan bir resim mühim mevki işgal etmektedir. İstanbul'daki tütün gümrüğünden 11 400 000; Tuna, Diyârbekir, İzmir, Belgrad tütün gümrüklerinden 1 462 000 akçe ile Hüdâvendigâr, Yenice Karasu, Uzunca-âbad, Eski-Zağre, Serez ve Silistre livalarında tütün ziraati yapılan yerlerden dönüm başına tahsil edilen bir resimden elde edilen 2 624 000 akçeyi ve Halep'teki tütün ziraatından alınan resimlere âit 360 000 akçeyi burada misâl olarak zikredebiliriz. Muhtelif tarihli diğ̃er vesikalarda da Maden Kalemi'ne tâbi gelir kaynaklarından bazılarına şu isimler altında tesadüf edilmektedir :

[11] 9, 12 numaralı notlara bakınız.

[12] Müteferrik bazı kayıtlardan, «İstanbul gümrüğü ve tevâbi'uhas Mukata'aları» na âit gelir rakamının içinde Galata, Gelibolu, Tekfurdağı ve İzmit gümrüklerinin gelirinin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Aynı cedvelde «rüsüm-ı kahve-i mîrî» nâmı altında kaydedilmiş olan 3 512 592 akçenin içinde de, aşağıda görüleceği üzere belli başlı bütün Marmara ve Akdeniz iskelelerinin kahve resminin bulunması lâzımgelir.

[13] 9, 11 ve 16 numaralı taban notlarının bulunduğu yerlere bakınız.

6) *كاهن*

Mukata'a-i rüsûm-ı kahve-i İstanbul ve İzmir ve Antalya ve Ruscuk ve Payas ve Lâzkiye-i Yenişehir ve Trablus-ı Şam ve Selânik ve Kuşadası ve Sayda ve Kal'a-i Sultaniye (H. 1113).

İstanbul ve Galata ve tevâbi'i keferesi hamr ve 'arak' rüsûm mukata'ası (H. 1033).

Mukata'a-i şabhâne-i Maruniye der nezd-i Gümüleine (H. 1038)

Mukata'a-i ma'den-i nuhas-ı cedîd der kazâ-i Berkofça (H.1089) Mukata'a-i me'âdin ve hashâ-i me'âdin-i Üsküb [14] ve 1 600 000 civarında bir gelirele Selânik'teki Sidr-kapca madeni, Mukata'a-i ma'den-i Pravışta ve İskete ve tevâbi'i (H. 1101).

Mukata'a-i Serçin ve derçin^s ve bâc-ı mürde^o ve kantariye-i revgan ve şem'i 'asel ve mukata'a-i bâc-ı pâ-yı ağnâm der kulle-i Heft (H. 1091). Rüsûm-ı nisf-ı duhan-ı² kazâ-i Siroz (H. 1103).

Mukata'a-i dâr'ud-darb-ı fels-i İstanbul [15].

6) *Mukata'a-i Evvel (Baş Mukata'a) Kalemî :*

1099 tarihli noksan bir hesap listesinde bu kaleme tâbi gelir kaynaklarının belli başlılarının nevi ve mikdarları şu şekilde sıralanmıştır.

Filibe, Tatar-pazarı ve civarında piring ekilen yerlerin mukata'aları	3 666 466
Üsküb ve Kıratova madenleri mukata'aları	5 990 940
Vidin ve civarı mukata'aları	4 186 000
Ahyolu tuzlası »	2 200 000
Semendre bölgesindeki İstarı Eflâk mukata'aları	2 563 392
Selânik bölgesindeki «Yave» (yabancı) hristi-	

[14] Bu kalemin ismi Maden Kalemî olmasına rağmen, Türkiye'deki bütün maden gelirlerini her zaman ihtiva etmemektedir. En zengin maden bölgelerinden biri olan Kıratova ve Üsküb madenleri Mukata'a-i Evvel Kaleminde kayıtlıdır. Dikkate şâyân olanı, 4 000 000 akçelik Üsküb Mukata'asının o zamana kadar Ma'den Kalemine tâbi iken bütçemizin âit olduğu mâlî yıl içinde Mukata'a-i Evvel Kalemine devredilmiş olduğuna âit bir kaydın Defter'de bulunmasıdır (s. 9).

[15] Bu gelir kaynağı Muhasebe-i Evvel Kaleminde de zikredilmiştir.

7) باج مرده 9) سرچین و درچین 8) خمر و عرق

yanların cizyesi	1 430 000
Rumeli ve Anadolu'da dağılmış bir halde (perâkende) bulunan ermenilerin cizyesi	17 090 940 [16]
İstanbul'daki perâkende yahudilerin cizyesi	874 000

Gerek 1099 tarihli hesap listesinde ve gerekse muhtelif tarihli diğer vesikalarda Baş Mukata'a Kalemî'ne tâbî gelirler arasında tesadüf edilen diğer kayıtlar da şunlardır :

Ruscuk kasabası voyvodalığı, Varna iskelesi, Dimetoka civarında Sirem ceziresi sürgünleri, Niğebolu ve civarının kantar ve kapan resimleri; Vidin, Kili, Silistre, Harsova, Tutrakan, Balçık, Varna, Feth-i İslâm.. gibi Tuna boyu hasları (Yalıköyleri hasları), Samakov hasları ve çelikhâne resimleri, Sofya ve civarının ihtisab ve ihzariyesi¹⁰ ile kahve resmi ve frenk kumaşları gümrüğü (H.1097); Boyabâd çeltükleri, Todurga hasları..

7) Ziyâde-i Cizye Kalemî :

Bu kalemin bir kısım cizye gelirleri ile alâkalı olması lâzımgelir. Muhtelif tarihli vesikalarda bu kalemin kontrol ettiği vâridat arasında şu kayıtlara tesadüf edilmiştir :

Cizye ma'a ispençe-i¹¹ yehudiyân-ı Sofya (H. 1090)

Cizye-i maktu'a-i ehâli-i Kurşunlu tâbî-i kazâ-i Gemlik 'an evkaf-ı merhum Hüdâvendigâr der Bursa

Cizye-i gebrân-ı perâkende-i Haleb (H. 1087)

» » vilâyet-i Divriği ve karye-i Peykân (H. 1084)

» » » Kayseriye

'An akçe-i ziyâde-i cizye-i gebrân-ı kazâ-i Edirne, haslar ve Sillivri ve Çorlu ve Rodosuk ve tevâbi'uhâ ma'a ispençe-i rûmiyân ve Ermeniyân-ı İstanbul 'an evkaf-ı merhum Ebu'l-feth (H. 1090)

[16] 142 424 gurus. Bu guruba dahil gelirler H. 1086 tarihli bir vesika da daha müphem bir surette şu şekilde ifadelendirilmiştir :

«Mukata'a-i Ermeniyân-ı Vilâyet-i Rumeli ve Anadolu ma'a cizye-i Rûm ve Arnavud ve Sırp ve Bulgar ma'a cizye-i Kıptiyân-ı Anadolu ve rûsûm-i Ek-râd-ı Karayağmurlu».

10) احتساب واحضاره 11) اسنچہ

'An âdet-i aġnâm-ı kazâ-i Silistire ve Hezârgrad ve Varna ve Şumnu (H. 1074)

'An akçe-i bedel-i beldârân-ı¹² piyâdegân ve müselle mân (H. 1084)

8) *Mukata'a-i Bursa Kalemî :*

Bu kalemin 1109 senesi hesaplarına âit bir cedvelden anladığı-mıza göre, o senenin 13 954 339 akçeyi bulan iyrâdı içinde göze çarpan belli başlı gelirlerin nev'i ve miktarları şunlardır :

Bursa miyzanı	2 880 000	Kengiri tuzlası ve demir	
» ihtisabı	663 810	ma'deni	110 000
Bolu voyvodalığı	1 933 620	Tahmîs-i kahve-i ⁴ İznikmid	6 000
Sinop iskelesi gümrüğü ...	2 543 406	Tamga-i kirpâs-ı Kasta-	
Biga hasları	1 896 366	moni	250 000
Boyâbad çeltüğü	880 000	Çeltük-i Nehr-i Hâtun ve	
Hamid sancağı tamğa ¹³		çendere-i Tosya	303 333
resimleri	349 340	Yörükân-ı Eğridir	165 000

Ayrıca muhtelif tarihli evrak üzerinde Mukata'a-i Bursa Kalemî tarafından kontrol ve idare edilen gelir kaynaklarından bir kısmının aşağıdaki isimler altında kaydedilmiş olduğu da tesbit edilmiştir :

Miyzân-ı harîr-i Bursa ve İstanbul ve İzmir ve tevâbi'uhâ
Mukata'a-i Beyt'ül-mâl-i 'âmme ve hassa der Bursa
» Bozahâne ve Hân-ı Cedîd ve şerbethâne-i Bursa

Tahmîs-i kahve⁴ der Bursa

Miyzân-ı harîr ve beyt'ül-mâl-i livâ-i Kastamoni

Enhâr-ı çeltük-i¹⁴ Boyâbâd

Tamgâ-i cendere-i Koçhisar der livâ-i Kengiri

Hashâ-i cezire-i Bozca-Ada ve dalyân-ı mâhî-i Kolyoz¹⁵ ve tevâbi'uhâ

Rüsûm-i merhasa-i Ermeniyân-ı İstanbul ve tevâbi'uhâ

'Âdet-i aġnâm-ı yürükân-ı Kastamoni

Tamga-i kirpas ve 'âdet-i aġnâm ve zâviye-i Dede-Sultan ve Sarıkavak ve der livâ-i Kastamoni

Hashâ-i Mihaliç ve tevâbi'uhâ

Zeâmet ve ihtisâb ve beyt'ül-mâl ve bâdihavâ-i Üsküdar

طالیاں ماہی قولیوز 15) انہارچلتوک 14) تمغا 13) ییلداران 12)

Hashâ-i Biğa ve memleha-i Behram (nâm-ı diğer Kızılcatuzla)
ve Bozca-Ada ve tevâbi'uhâ (H. 1086)

Gümrük-i İnebolu ve Amasra ve Bendereğli ve tevâbi'uhâ der
livâ-i Kastamoni (H. 1103)

Hashâ-i Sinob ve Devrekânî ve tevâbi'uhâ (H. 1103)

9) *Hâslar Kalemî :*

H. 1109 tarihli bir cetvelde bu kaleme tâbi gelir kaynakları 64 parça ve tutarları 9 608 448 akçe olarak gösterilmiştir. İçlerinden en kabarık yekûnlu olanı 1 610 088 akçe ile *Aydın muhassıllığı* bölümüdür. Diğer gelirlerin çoğu 300 000 akçeden az olup ekseriya okunması güç küçük yer isimleri halinde zikredilmişlerdir.

Muhtelif tarihli diğer kayıtlardan da öğrendiğimiz veçhile, bu kaleme tâbi pâdişah hasları gayet geniş bir sâhaya yayılmış bulunmaktadır. İçlerinde Aydın, Suğla, Hüdâvendigâr, Bolu, Saruhan gibi Anadolu livâlarındakilerden başka; Rumeli'nin Paşa, Niğebolu, Selânik, Silistire, Tirhala, More, Köstendil ve Vize livâlarındaki haslar da mevcuttur.

10) *Mukata'a-i Keçe Kalemî :*

H. 1110 senesine âit olup bu kaleme tâbi gelir kaynaklarından bir kısmının nevi ve miktarlarını gösteren bir cetveldен öğrendiğimiz göre, 4 250 000 akçe ile Kırım yarım adası iskeleleri geliri başta gelmektedir. Bu listede göze çarpan ikinci büyük rakam, 1 551 000 akçe ile «muhassıllık-ı livâ-i Saruhan ve mukata'a-i tahmîs-i kahve ve resm-i duhan ve tamga-i bogasi-i elvân¹⁶ ve tevâbi'uhâ der livâ-i Aydın, Saruhan ve Mentese ve Suğla» isimli mukata'adır.

Arkadan 1 235 052 akçe geliriyle İstanköy ve tevâbi'i, 100 000 akçelik gelir ile de Rodos ve tevâbi'i mukata'aları gelmektedir.

Bu kaleme tâbi gelir kaynakları arasından, aynı tarihli listeden, dikkate şayan olarak 430 000 akçe ile Menemen kazalarının, 121 680 akçe ile Fuçalardaki değirmen-taşı ocaklarının, 600 000 akçe ile Kördös bâcı'nın ve 20 000 akçe ile Saruhan livâsının Marmara kazasındaki göl dalyanlarının gelirlerini kaydedebiliriz. Bu kalemin idare ettiği gelirlerin bir ucu (sıklet merkezi ile) Kırım yarım ada-

16) تمنا بوغاصی الوان

sı sahillerinde bulunduğu halde diğer taraftan Ege denizi sahil bölgelerine ve bazı adalara âit bulunması dikkate şayandır.

11 ve 14) *Mukata'a-i Avlonya ve Ağrıboz Kalemleri :*

Avlonya ve Ağrıboz kalemlerini 1100 tarihlerine doğru bir müddet birleştirilmiş bir halde bulmaktayız. H. 1102 tarihli bir cetvelde, bu kalemlerin dikkati çeken gelirleri arasında 1 500 945 akçe ile Avlonya'nın eski ve yeni memleahalarını, 2 200 333 akçe ile Dıraç iskelesi gümrüğünü, 1 901 501 akçe ile Enez ve Kavak tuzlalarını, 734 333 akçe ile Prizrin harîr miyzâmı ve kapanını, 738 404 akçe ile Golos iskelesi gümrüğünü ve 586 000 akçe ile Harşe (diğer ismiyle Orfan) memlehasını ve 263 906 akçe ile Vefrendos dalyanlarını kaydedilmiş görmekteyiz.

12) *Mukata'a-i İstanbul Kalemî :*

H. 1110 senesine âit eks'k bir cetvelde bu kaleme tâbi olarak kayıtlı 15 168 858 akçe gelir arasında bilhassâ şu bölümler dikkati çekmektedir :

Mukata'a-i Selânik	7 050 000
İhtisâb-ı İstanbul	1 720 000
İskele-i Hulumiç	2 310 000
» Koron	826 666
» Moton	594 444

Bu listede mühim bir yer işgal eden *Selânik mukata'asının* diğer kayıtlara göre, Selânik gümrüğünü, Selânik ve Çitroz memleahalarını, Karaferye çeltüklerini, âmme ve hasa beyt'ül-mâllerini, unkapanını, Ayvasıl göl dalyanlarını ihtiva etmesi lâzımgelir.

1110 tarihli cetvelde 1 720 000 akçe ile ve sadece *ihtisâb-ı İstanbul* nâmıyla yer almış olan gelir kaynağının, yine İstanbul Mukata'ası Kalemî'ne âit H. 1046 tarihli diğer bir cetvelde bulunmayı buna mukabil «Mukata'a-i dalyanhâ-i mahmiye-i İstanbul ve rüsûm-ı kahve ve tahmîs-i kahve ve hashâ-i mahmiye-i İstanbul ma'a beyt'ül-mâl-i hassa-i Galata» nâmı altında 7 734 720 akçelik bir mukata'a gurubunun bulunması dikkati çekmektedir. Aynı şekilde, İstanbul'da yabancı (yava) vaziyetinde bulunan bir kısım hırcıtiyanlardan alınan cizye ve bennâk resimleri de bu cetvelde mevcuttur.

Muhtelif tarihli diğer perâkende kayıtlardan öğrendiğimize göre de İstanbul'la ilgili diğer çeşitli mukata'alar da türlü nâmlar altında İstanbul Mukata'ası Kalemine tâbi gelir kaynakları olarak kaydedilmiş bulunmaktadır :

«Mukata'a-i ihtisâb ve rûsûm-i sefâin ve dekâkin ve tevâbi'i» (H. 1104),

«Mukata'a-i kefere-i Rûmiyân (H. 1096)»; Paydosçılık¹⁷ kapan-ı dakıyk¹⁸ der İstanbul»,

«Mukata'a-i dakıyk ve meyve ve 'asel¹⁹ ve pençik-i²⁰ İstanbul», «cizye-i rav-ı yehudiyân» (H. 1076)

Edirne'ye âit bir takım mukata'aların da İstanbul Mukata'ası Kalemine tâbi bulunuşu da ayrıca belirtilmeğe değer:

H. 1110 tarihli cetvelde 238 333 akçe ile «zeâmet-i Edirne», 170 333 akçe ile «ihtisâb-ı Edirne»; 391 333 akçe ile Edirne'deki Ada hasları, 50 000 akçe ile bugası damgası, 13 000 akçe ile Edirne'de Balık rûsûmu; ve «Gümrük-i Edirne ve kapan ve kantariye ve tevâbi'i» (H. 1089); mukata'a-i ihtisâb ve rûsûm-i zirâ²¹.

Ayrıca Mora ve Mezistire livâlarındaki dalyanlar, iskele rûsûmları, gümrükler, Balya-badra hasları ve harîr miyyânı, Pireveze iskelesi, Narda dalyan ve memlehaları ile Mentеше livâsındaki Sar-ulus kazası reayâsının mukata'alarının da İstanbul Kalemine bağlı bulunması dikkati çekmektedir.

13) *Cedâide-i Ulâ Kalemî :*

Bu kalem hakkında fazla malûmata sahip bulunmamaktayız. Muhtelif tarihli perâkende bazı kayıtlardan öğrendiğimize göre bu Kalem'e âit gelir kaynakları arasında şunlar mevcuttur:

Mukata'a-i Bolvadin ve tevâbi'uhâ der livâ-i Kara-hisar-ı Sahib (H. 1066).

Mukata'a-i yörükân-ı Eğridir ve tevâbi'uhâ (H. 1066)

Tamga-i Hamid ve tevâbi'uhâ (H. 1066)

İhtisâb-ı bazar-ı çüb-ı Ankara ve tevâbi'uhâ (H. 1074)

Mukata'a-i Arabetân-ı gurbetân (garib arablar?) der livâ-i Hamid ve tevâbi'uhâ

Mukata'a-i Durak ve Kazlı-göl (H. 1075)

17) بایدوسجیاق 18) قبان دمیق 19) عسل 20) نچیک 21) ذراع

15) *Mevkufât Kalemî :*

Bütçemizde 122 186 163 akçelik bir gelir [17] ile Baş Muhasebe Kaleminden sonra büyük bir kısım ıyrâd kaynaklarını idare eden *mevkufât* kalemine tâbi gelirler arasında 'avâriz ve nüzül bedeli akçaları.. ilâh nâmlar altında ekseriya harp hâli gibi fevkalâde zamanlarda nakid para olarak da toplanan örfî tekâlîfin yanında, *aslında bir hizmet veya eşyanın temini şeklindeki mükellefiyetlerin zamana ve vaziyete göre paraya kalbedilmiş bedelleri* de mevcuttur. Tabiatıyla, bu gibi 'avâriz vergileri, hizmet veya aynen ödenen *zahire ve eşya halinde kaldıkça, merkezî devlet bütçesinin ıyrâd ve masraf hesaplarına aksetmedikleri halde* devletin hizmet, at, araba veya erzak yerine para istediği hallerde kolayca büyük bir gelir kaynağı şekline girebilmektedir. Devletin büyük bir deniz seferi için, harp gemilerinde kürek çekmek üzere, her elli haneden bir *kürekçi* toplamağa karar verdiğini farzedelim. Kendilerine bu teklîf *sahman* bu elli hane aralarından bu işe elverişli birini seçecekler ve bu kürekçinin yol ve iâşe masraflarını karşılayacak miktarda bir parayı da temin ile mükellef tutulacaklardır. Devlet, münasip gördüğü takdirde bazı bölgelerden *kürekçi* yerine, bir kürekçi tutmak için toplanan parayı toplayacak olursa, o senenin *Mevkufât Kalemî* hesaplarında bir artış olacaktır. Yeni fethedilen memleketlerde kal'a inşa etmek için toplanacak irgâd ve ustalarla, menzillere *zahire* taşımak üzere istenen arabalar dolayısıyla de aynı «bedel» toplama imkânları mevcuttur:

Bedel-i nefir-i 'âm²², bedel-i kürekciyân, bedel-i nüzül²³, bedeliye-i bârgirân-ı 'avâriz, bedeliye-i kereste, bedel-i mekkârî, bedel-i sür-sat, bedel-i taphiye-i peksimed²⁴, menzil imdâdı akçesi..

Bâzı hallerde, aşağıdaki misâlde olduğu gibi, 'avâriz akçesi ile birlikte bir arada toplanmasında kolaylık olan diğer gelirlerin de *Mevkufât Kalemî*'ne tâbi bulunduğu görülmektedir:

Mukata'a-i âdet-i aġnâm ve cizye-i gebrân ve 'avâriz ve tevâbi'uhâ-i Çemişkezek ve Pertek ve Sagman ve Mazgird ma'a mahsûl-i livâ-i Çemişkezek.

H. 1079 - 1080 mâlî yılı bütçe cetvelinin vâridat faslında, kon-

[17] Defterin 14 üncü sayfasındaki bir kayda nazaran bu gelirin 68 811 963 akçesi 'avâriz ve 53 374 200 akçesi *nüzül bedeli* malından gelmekte idi.

22) بدل نفیر عام 23) بدل نزل 24) بدل طبخیه بکسماد

trol sâhalarını yukarıdanberi tâyine çalıştıgımız *kalem'lere* tâbi olanlardan başka müstakil bir-kaç gelir kaynağı daha vardır.

Bunların içinden 19 numarada «mâl-ı tefâvüt-i [guruş] ve hase-nât» nâmı altında kayıtlı 7 000 000 akçelik bir gelir dikkatimizi bilhassa çekmektedir. Gümüş *Guruş* veya altın *Hasene* olarak devlet hazinesine yatırılacak olan paranın rayic'inin hazineye gelir temin edecek bir şekilde noksan hesaplanmasından elde edilen bu kârın teşekkül ve inkişaf tarihi hakkında fazla bir şey bilmemekteyiz. Elimize geçen bazı vesikalardan 1585 yılından sonra altınların 80 akçe değerinde olduğu kabul ve ilân edilmiş olmasına rağmen, bu altınların devlet hazinesine teslim edilirken hesapların 78 akçe üzerinden yapılarak bir kâr temin edildiği öğrenilmiştir. Bütçe cetvelinin bulunduğu defterin 10 uncu sahifesinde mevcut bir kayda göre de bu bölümün hakikî ismi «'An tefâvüt-i hasenât ve guruş» olarak kaydedilmiş bulunmaktadır. Yine aynı defterin 8 inci sahifesinde Muhasebe-i Evvel Kalemi'ne âit rakamlar arasında 3 121 510 akçelik bir gelir, «'An tefâvüt-i guruhâ-i Trablus-ı Şam» olarak kaydedilmiştir. Bu guruşların bir kısmının «1» numaralı ek-cetvelin «B» bölümünde kayıtlı bulunan ve mecmu değeri 45 927 180 akçe tutan 510 302,5 guruş olması lâzımgelir.

Aşağıda ayrıca tetkik edeceğimiz H. 1071 yılı bütçesi hesaplarının Hezâr-fen'in Telhîs'ül-beyân'ına alınmış olan şekilde bu hususta şu kayıt mevcuttur: «Emvâl-i mukarrerinin her bin akçesinden on dört akçe mu'tâd-ı kadîm üzere tefâvüt-i mirî alına gelmekle.» (vrk. 25 b). Bu târif bütçemizdeki yedi milyon akçelik farkı izah edebilecek bir ölçü vermektedir.

* * *

Bu suretle, H. 1069 - 1070 mâlî yılı içinde Osmanlı İmparatorluğunda merkezî devlet bütçesinin *ıyrâd fastv'*inin 612 528 960 akçeyi bulması lâzımgelir ki bu kadar akçe her biri 50 000 akçelik *divanî kiselerle* [18] 12 250 kise etmekte ve 28 960 akçe de artmaktadır.

[18] Dikkate şâyân olanı biraz aşağıda ayrıca tetkik edeceğimiz 1071 yılı bütçesinde gelir yekûnlarının 40 000 akçelik kiselerle hesap edildiği halde bütçemizde kullanılan *divanî kise*'lerin 50 000 akçelik olmasıdır.

Fakat, iyârâd faslının sonundaki hesaplardan anladığımızı göre, maliye idaresinin defterlerinde kayıtlı bulunan gelir kaynakları için 612 528 960 milyon üzerinden 20 000 000 u (yani %3,26) türlü sebeplerle tahsîli mümkün olmayan (mümteni'ül-husûl) vergi gelirleri olarak bu yekûndan tarhedilerek H. 1079 - 1080 mâlî yılının hakikî geliri 592 528 960 akçe olarak tesbit edilmiştir.

II

BÜTÇENİN MASRAFLAR FASLINA ÂİT RAKAMLARIN TETKİKİ

Bu fasılda masraflar şu üç ayrı bölümde toplanmıştır :

- A) Mevâcibât
- B) Teslîmât
- C) İhracât

A) *Mevâcibât bölümündeki masraflar* : I. Piyâde Mukabelesi, II. Suvari Mukabelesi ve III. Küçük Rûzname Kalemlerine tâbi kadrolarla maaş alan asker ve memurlarla IV. tersâne'de ve V. Azak kal'asında bulunan neferâta âit maaşlar.. olarak beş kısımda tesbit edilmiştir.

Bu bölümdeki hesaplara göre, mecmu'u 98 342 yi bulan asker ve memura merkezî devlet bütçesinden senede 285 905 688 akçe maaş ödenmekte ve bu ödenekler, senelik yekûnu 592 528 960 olan devlet gelirlerinin %48,15 i, ve tutarı 637 206 348 akçe olarak tesbit edilmiş olan fiilî masrafların ise 44,55 ini teşkil etmektedir.

I) Mevâcib alanlar içinde en mühim zümre, Piyâde Mukabelesi Kalemine tâbi gurupların başında bulunan yeniçerilerdir. 5 numaralı ek-cetvelin tetkik'inden anlaşılacağı veçhile, bu yeniçerilerin adedi (30 470 i İstanbul'da ve 14 379 u hudud boylarında büyük kal'aların muhafazasında olmak üzere) 53 849 dur. Bu rakamın içinde mütekaid yeniçerilerle adetleri 2 376 yı bulan ocağa kayıtlı yeniçeri oğulları (nânhoregân) da vardır.

Bütçe cetveline nazaran yeniçerilere üç ayda bir 33 492 214 akçe ödendiğine göre, senede 133 968 856 akçe verilmesi icabeder. Bu

miktar, bütçeye göre senede 285 905 688 akçe tutan maaşların (Mevâcib bölümünün) %46,24 ünü teşkil etmektedir [19].

İstanbul'da ve kal'alarda mevcut bulunup adedleri 4 789 u bulan Dergâh-ı Âlî cebecileri ile 2 793 nefer topçuları ve 432 aded top arabacılarını (cem'an 8 014 nefer) ve bunlara senede verilen 19 601 312 akçeyi de yeniçerilere âit rakamlara ilâve etmek lâzımgelir. Zîra, bunları pad'sah'ın merkez piyâde ordusunun yardımcı sınıfları addetmek mümkündür.

Bunun dışında bütçe cetvelinde Mukabele-i Piyâde Kalemî'nde 2 - 6 numaraları ile, ve «1» numaralı ek-cetvelin «B» gurubunda 1-5 numaralar arasında kaydedilmiş bulunup da sayıları cem'an 9 665 nefere varan ve kendileri için senede 2 924 620 akçe ödenen İstanbul, Edirne ve Gelibolu'daki *'acemi oğlanları* ve saray bağçelerinin baltacılarını da *yeniçeriliğe hazırlık devresinde türlü teşkilât içinde çeşitli işlerde çalıştırılmakta olan yeniçeri namzetleri* olarak kabul edebiliriz [20].

Mukabele-i Piyâde Kalemî'nin 10 - 17 inci maddelerini teşkil eden guruplar, hassa sarac ve terzilerle diğer sanatkârları, saray mutfağının hâdemesi, çadırcılar, deveci ve eşekçiler, Dîvan sakaları... ilâh. gibi daha ziyade saraya âit hizmetlerle ilgili hususî bir zümre teşkil etmektedir. Bu gurubu teşkil edenlerin adedi 7 165 i ve kendilerine bir sene içinde ödenen maaşların yekûnu da 3 592 818 i bulmaktadır.

* * *

6 numaralı ek-cetvel, umum yeniçeri sayısının zamanla nasıl azalmış veya çoğalmış olduğunu göstermek üzere bütçemizin dosyasına ilâve edilmiş bir vesikadan ibarettir.

Bu cetvele göre, A) 1076 yılında Fazıl Ahmed Paşa'nın Edirne'den Girit seferine hareketinden evvel senen'in ikinci üç-aylığı (Reşen) dağıdılırken (29 088 i kal'alarda ve 20 468 i İstanbul'da ve orduda olmak üzere) 49 556 yeniçeri mevcuddu. B) H. 1081 yılının

[19] Bu miktar, yeniçerilere sadece maaş olarak bir sene içinde ödenen parayı göstermektedir. Aşağıda görüleceği üzere, yeniçerilere elbise, et ve fudula bedeli olarak yapılan masraflar bir hayli kabarıktır.

[20] Bütçe defterininin 26 nci sahifesine eklenmiş olan küçük kit'ada bir kâğıtta bu zümreler ayrıca, fakat aynen bütçe cetvel'indeki rakamları tekrarlamak suretiyle kaydedilmişlerdir. Bu listedeki vaziyetin 1080 yılının ilk üç aylığı (Masar) kadrosu olduğunun tasrih edilmiş bulunması kayda değer.

ilk üç aylığı (Masar) dağılırken ise, bu miktar (101 nefer azalarak) 27 727 si İstanbul'da ve 21 728 zi kal'alarda olmak üzere cem'an 49 455 e düşmüş bulunuyordu. Bu hesaba göre yeniçerilerin adedi 1076 ile 1080 yılının başı arasında 1 917 gibi ehemmiyetli bir artış kaydetmiş, fakat sene sonunda 1 608 azalarak 49 865 e inmiş ve 1081 yılının ilk üç ayında ise, 410 nefer daha azalarak 1076 dakinin de 101 kadar altına düşmüştür.

Aşağıdaki cetvel 1076-1081 yılları arasında, yeniçeri mevcudunda vukua gelen tahavvülleri göstermektedir.

YENİÇERİ MEVCUTLARI

	1076 nin ikinci üç ayı	1080 nin ilk üç ayı	1080 nin son üç ayı	1081 in ilk üç ayı
İstanbulda ve orduda olanlar	20 468	37 094 ^[21]	35 486 ^[22]	27 727
Kal'alarda bulunanlar	29 088	14 379	14 379	21 728
	49 556	51 473	49 868	49 455
		+1 917	-1 608	- 410

* * *

Bütçemizin masraflar faslının mevâcib bölümünde *Suvari Mukabelesi Kalemî'ne tâbi zümrelere* gelince; bunlar içinde en mühim olanı, şüphe yok ki, padişah'ın Kapu-Kulları tâbir edilen merkez ordusunun atlı askerlerini teşkil eden *altı bölük* sipahileridir (Bak. No. 1 - 6). Bunların mecmu' adedi 15 070 ve ödeneklerinin senelik tutarı 69 456 552 akçedir.

[21] 5 numaralı ek-cetvelin üçüncü sahifesindeki «cem'an» tablosunda görüldüğü üzere, bütçe cetvelinde Mukabele-i Piyâde Kalem'ne tâbi mevâciblerin 1 numarasındaki yeniçeri neferlerinin mevcut rakamı içinde 2 376 aded ocağa kayıtlı yeniçeri evlâdları (nânhore) vardır. 6 numaralı ek-cetveldeki nefer yekûnlarına bu «nânhore» lerin katılmadığı anlaşıldığından, mukayesenin mümkün olması için bütçe cetvelindeki yeniçeri adedinden nânhore adedi tarh edilmiştir.

[22] 5 numaralı ek-cetvelin üçüncü sahifesindeki «cem'an» tablosundaki yıldız işaretli taban notunun bulunduğu rakamlardan öğrendiğimize göre, senenin sonuna kadar yeniçeri mevcudunda 1 608 bir azalma olmuştur. Bu azalmanın Giritteki Kandıye muhasarasıyla ilgisi bulunabileceği gibi, her hangi bir tensikât teşebbüsü ile de ilgili bulunabilir.

II) Bütçe defterinin 16 ncı sahifesinde bu suvari bölüklerinin mensuplarının «seferli» ve «mütেকaid» olarak nasıl dağılmakta olduğu aşağıdaki şekilde gösterilmiştir :

	<i>Seferî</i>	<i>Mütেকaid</i>	<i>Yekûn</i>
Sipahiyân	6 273	342	6 615
Silâhdarân	5 693	232	5 925
Ulûfeciyan-ı Yemîn	455	12	467
» Yesâr	424	11	435
Gurebâ-i Yemîn	348	7	355
» Yesâr	2266	7	373
<i>Yekûn</i>	<i>13 459</i>	<i>611</i>	<i>14 070</i>

Aynı vesikada seferli sipahilerin bir taksit üç aylık maaşlarının tutarının 16 459 139, mütেকaidlerin ise 904 999 akçe olduğu belirtilmiştir. Vesikaya göre (bütçenin verdiği rakamlara uygun olan) bu vaziyet, 1080 yılının *Reşen* (Receb, Şa'ban ve Ramazan) üç aylık taksitindeki durumu ifade etmektedir.

Suvari Mukabelesi Kalemî'ne tâbi 7 ve 8 numaralı zümreler, daha ziyade saray hizmet ve teşkilâtıyla ilgili guruplardır. Bunlardan «Gilmân-ı Enderûn» (İç Oğlanları) nın adedi belirtilmemiştir. Senelik ödenekleri 6 400 000 akçeyi bulduğuna göre, adedlerinin 8 numaradaki kapıcılardan az olmaması lâzımdır. Bütçe defterinin 28 inci sahifesine ilâve edilmiş olan ufak kıt'ada bir vesikada, (yine 1080 yılının Reşen mevâcibine âit olduğu tasrih edilerek) kapıcılar şöyle bir tasnife tâbi tutulmaktadır :

	<i>Nefer</i>	<i>Üç aylık bir taksit</i>
Cema'at-ı bevfabân-ı Dergâh-ı 'Alî ...	1 719	1 342 279
» » Bâb-ı Hümâyûn	137	69 118
<i>Yekûn</i>	<i>1 856</i>	<i>1 411 397</i>

III) *Rûzname-i Küçük Kalemî ve tâbi zümreleri* arasında kadiaskerler, müşahere-horân, Defter-i Hakaanî ve Divân-ı Hümâyûn kâtipleri, çavuşlar, dış-haznedârları ve şâkirdleri.. gibi Padişah Divânının işlerine bakan bir kısım memurlar vardır. Fakat Hassa tabîbler, avcı-kuşlarına bakanlar, çeşnigirler.. gibi bu Kaleme bağlı 2 004 kişiden hiç olmazsa yarısının ve dolayısıyla 18 794 320 akçelik

senelik ödeneklerin de yarısının saray hizmetleriyle ilgili şahıslara âit olduğu söylenebilir.

IV. bölüm tersânede çalışan 1 003 kişiye âit ödenekleri göstermektedir. Bu şahısların hakikî hüviyetleri anlaşılammaktadır.

V. inci bölümde Azak kal'asında vazifeli müstahfız, 'azeb ve *beşli*'lere âittir. Diğer kal'alarda bulunan ve aynı isimleri taşıyan görevlilerin maaşları «ihracât» bölümünden (No. 11) ödendiği halde, Azak muhafızlarına (Bak. ek-cedvel No. 7) maaşlarının istisnâî olarak «mevâcibât» bölümünden verilmesinin sebebi anlaşılammaktadır.

* * *

B) Bütçenin masraflar faslında kayıtlı 637 206 348 akçeden 135 562 842 akçesi (yâni %21,17 si) «teslîmât» nâmı altında ayrı bir bölümde toplanmıştır. Bu bölümün ilk iki numarası doğrudan doğruya cep harçlığı ve bayramlık olarak padişah'a verilmiş olan (1 500 000 + 3 080 000 akçe) parayı göstermektedir. 3 numarada kayıtlı olup sarayın türlü masraflarını karşılamak için *hassâ harç emînine* verilmiş olan 30 661 571 akçe ile 4 numarada saray mutfağının masraflarına harcedilmek üzere matbah emîni'ne verilen 52 493 801, 5 numarada padişah ahırlarının masrafları için arpa emîni'ne verilen 21 325 284 ve 9 numarada odun tedariki için *İstanbul Ağası*'na verilmiş olan 5 093 510 akçeyi de *doğrudan doğruya saray için yapılması masraflar* olarak kabul edebiliriz.

Diğer bölümler tersâne, tophâne, cebehâne masraflarıyla pek simad ve fodula imâli için verilen paraları ordu için yapılan masraflar arasında zikredebiliriz.

* * *

C) Bütçenin «ihracât» bölümünde yekûnu 215 818 akçe tutarında 15 madde halinde sıralanmış olan masraflar şunlardır:

1 ve 14 numarada kayıtlı bulunanlar, Tatar hanlarıyla, Çerkes beğlerine ve donanma kaptanlarına senelik (sâlyâne) olarak ödenen maaşlardır. *Sâlyâne* alan gurupları teşkil eden şahısların kimler olduğu, sâlyânelerin miktarları ve bazan hangi bölgelerin gelirden ödendikleri hakkında malûmat 9 ve 10 numaralı ek-cetvelerde mevcuttur.

2 numarada hac için sarfedilen ve Medine'ye gönderilen para

miktarının, 3 500 000 akçe olduğu kaydedilmiştir. 16 numaralı ek-cetvele nazaran bu paranın Safed mukata'asından ve Kıbrıs cizyesinden ödendiği anlaşılmaktadır.

3 numaradaki 1 848 833 akçelik masraf, Edirne sarayındaki iç oğlanlarıyla baltacılar'a vesâir hizmet erbâbına verilen aylıklarla yiyecek ve giyeceklerine sarfedilen paralardır. 4 numaralı ek-cetvelde bu masrafların teferruâtı ve bu paranın hangi kaynaklardan temin edilmekte olduğu kaydedilmiştir.

4 numarada kayıtlı bulunan 14 500 000 akçe, mühim şahsiyetlere verilmesi âdet olan hil'atların hazırlanması için mübaya'ası lâ-zımgelen kıymetli kumaş ve samur kürkleri için saraya *yıllık* olarak verilen parayı göstermektedir. 15 numaralı ek-cetvelde bu hususta bâzı tafsilât mevcuttur.

5 numarada yeniçerilerle diğer ocakların mensuplarına her sene verilmekte olan elbiselik çuha, astar vesâirenin mübaya'a bedelleri olan 24 017 503 gibi muazzam bir masraf göstermiştir.

Bu masrafların teferruâtı ile, bedellerinin hangi kaynaklardan nasıl temin edildikleri, miktar ve fiatları hakkındaki tafsilât, 8 numaralı ek-cetvelde mevcuttur. Bu ek-cetvelin I. inci bölümünün «B» kısmının münderecatı bütçedeki rakama tamamiyle uygundur.

Ek-cetvelin II. bölümü, yeniçerilerin dışında diğer ocakların mensuplarıyla Girit, Bağdad, Kerkük... ilâh.. kal'alarında muhafazada olan yeniçerilerin kışlık elbiselerinin bedellerini göstermektedir. III üncü bölüm, 1077 - 1078 yılı içinde elbise alan İstanbul'daki yeniçeri ve 'acemi oğlanlarıyla Bağdad, Kerkük ve Şam kal'alarındaki yeniçerilerin adedini ve her zümreye Selânik'ten hangi cins kumaşlardan kaçır zira' temin edildiğini göstermektedir. IV. bölüm, satın alınan çuhaların cins ve miktarlarıyla ayrı ayrı fiatlarını ve nihayet V. bölüm, bir sene daha evveline giderek 1075 - 1076 mâîf yılında satın alınmış olan kumaşların cins, fiat ve miktarları bildirilmektedir.

6 numarada hudud boylarında kal'a muhafazasıyla vazifeli yeniçerilerle, topçu ve cebecilere «zarar-ı lâhim» ve «hınta behâ» nâmı altında verilen et ve buğday tazminatlarının hangi kal'alardaki ne miktar askere ne şekilde tevzi edilmiş olduğunu 12 numaralı ek-cetvel teferruâtıyla göstermektedir. 7 numarada kayıtlı bulunan 4 704 256 akçe saray mutfağı ile helvahâneye, tersâne veya has bağçeye ve diğer bâzı hususlara (muhtelif kalemlere âit gelirden)

«ocaklık» nâmiyle tahsis edilmiş olan paraların yekûnudur. 3 numaralı ek-cedvel bu tahsislerin kaynaklarını ve teferruatını göstermektedir.

Bu suretle, saray mutfağına veya tersâneye sarfedilen paranın hakikî miktarını bulmak için, bütçe cetvelinde hususî bölümlerde kendilerine ayrılan meblâğlara, «ocaklık» olarak yapılan bu kabiyl tahsisleri de ilâve etmek lâzımgeleceği anlaşılmaktadır.

8 numarada görülen 8 212 800 akçe, İstanbul'daki yeniçerilere tevzi edilen koyun etinin bedelidir ve bu rakam 11 numaralı ek-cedvelin birinci numarasında biraz farklı bir şekilde mevcut bulunmaktadır. «ihracât» bölümünün 9 numarasında bulunan 5 202 000 akçe de eski-saray ile Galata ve İbrahim Paşa saraylarının koyun eti bedelleri olarak kasaplara ödenen meblâğdır. 11 numaralı ek-cedvelin 3, 4 ve 5 numaralı kısımlarında aynı cins masraflar kaydedilmiş olmasına rağmen, bu rakamlarla telifi güç bir vuzuhsuzluk içinde bulunmaktadırlar.

10 numarada, adedi 2 396 yı bulan vezir, yeniçeri ve sipahi mütekaidi ile, türbelerde duâ ile meşgul 1 873 duâcı'ya ve 1 578 câmi ve mescid hademesine bir senede dağıdılan 21 067 920 akçe kaydedilmiştir. 17 numaralı ek-cedvel bu gibi masrafların teferruatını vermektedir.

12 numaradaki izahattan devlet tarafından işletilen pirinç istihsal bölgeleriyle tuzlalarda işletme sermayesi olarak yapılan yatırımların ve diğer bazı masrafların senede 12 846 911 akçeyi bulduğu anlaşılmaktadır. 2 numaralı ek-cedvel bu masrafların nevi ve miktarlarını tafsilâtli bir şekilde nakletmiştir.

13 numarada Karaman ve Selânik taraflarında barut îmalı için yapılan masrafların 3 958 300 akçe olduğu kayıtlıdır. 15 numaralı ek-cedvelde de bu hususta bazı izahat mevcuttur.

Bu hesaplara göre, H. 1079 - 1080 mâlî yılı bütçesinin masraflar faslı şu şekilde hülâsa edilebilir:

A) El-mevâcibât	285 905 686
B) Et-teslimât	135 562 842
C) El-ihracât	215 737 818

Yekûn 637 206 348

Vâridât faslında gördüğümüz veçhile, merkezî devlet bütçesi- nin senelik geliri 592 528 960 akçe olduğuna göre, bu yıl içinde masrafların iy râddan 44 677 388 akçe fazla olması lâzımgelir ki bu hal masrafların %7,32 sinin *karşılıksız* olduğunu, yâni bütçede bu nisbette bir açık bulunduğunu isbat eder.

* * *

Bahis mevzuumuz bütçe cedvelinin en büyük hususiyeti, bundan evvel tetkik ettiklerimiz gibi, yalnız *merkezî devlet idaresinin*, daha doğrusu saray ile *Kapu-Kulu* ocakları denilen padişahın merkez ordusuna ve padişah divânı ile Defterhâne ve Hazîne gibi bâzı merkezî devlet bürolarına, ve nihayet bir kısım donanma hizmetlerine, bâzı türbe ve câmilerdeki vazifelilerle sefirlere, Tatar hanlariyle Çerkes ümerâsına ve Medîne halkına padişahlar tarafından yapılan masrafları ihtiva etmesidir. Bu bakımdan, bütçe cetvelindeki tasnifi biraz değiştirerek, yapılan masrafları aşağıdaki şekilde *dört gurup halinde* topladık. Saray masraflarının bir kısmını ordu veya harp hazırlığı masrafı olarak tefsir etmek her zaman mümkün olduğuna göre, bu tasnifte büyük ölçüde bir itibârlık bulunmakla beraber, bütçe cedvellerimizin bahsettiğimiz hususî karakterlerini belirtmek bakımından bu tasnifimiz faydasız olmayacaktır:

H. 1079 - 1080 MÂLÎ YILI BÜTÇE CEDVELİNDE MASRAFLARIN CİNS VE NEVİ'LERİNE GÖRE DAĞILIMINI GÖSTERİR

C E D V E L

I. Ordu ve donanma için yapılan masraflar :

1) Yeniçerilere (AI 1.)	133 968 856
2) Acemi oğlanlarına (AI 2.)	3 080 000
3) Cebeci, topçu ve top-arabacılarına (I 7-9.)	19 601 332
4) Atlı bölüklere AII 1-6)	69 456 552

Kapu Kulu ocaklarının senelik mevâcibi yekânı 226 106 740

5) İstanbul'daki yeniçerilere dağıtılan et-bahâsı (C 8.)	8 212 800
6) Kal'alardaki yeniçerilere et ve buğday tazminatı (C 6.)	11 393 195
7) Yeniçerilere dağıtılan fodla için (B 9.)	1 600 000
8) Yeniçerilere ve diğer ocaklara verilen elbise behası (C 5.)	24 017 503
<i>Kapı-Kulu ocaklarına mensub askerler için yapılan diğer masraflar yekânı</i>	
	45 223 498
9) Tersânedede çalışanlara mevâcib (A IV)	3 922 808
10) Donanma kaptanlarına yıllık ödenen (C 14)	37 369 000
<i>Donanma mensupları için verilen aylıklar yekânı</i>	
	41 291 808
11) Kal'a muhafazasında olan diğer askerlere maaş (A V, C 11.)	62 003 580
12) Tersâne, tophâne ve cebehâne için sarfedilen (B 6-7, 11)	14 608 676
13) Karaman ve Selânik'de hazırlanan barut için (C 13.)	3 958 300
14) Peksimed hazırlamak için (B 10.)	5 200 000
<i>Bir kısım kal'a muhafızlarına ve harp malzemesi hazırlamak için sarfedilen para yekânı</i>	
	23 766 976
<i>Ordu ve harp için sarfedilen paranın umumî yekânı</i>	
	398 392 602

II. Saraylar için yapılan masraflar :

1) Padişah'a cep--harçlığı ve bayramlık (B 1-2.)	4 580 000
2) Padişah sarayının türlü masrafları için hassa harc eminine (B 3.)	30 661 571
3) Padişah sarayının mutfak masrafı (B 4.)	52 493 801
4) Padişah ahurları için masraf (B 5.)	21 325 284
5) Odun masrafı (B 8.)	5 093 284

6) Hil'at imâli için samur ve kumaş mübaya'ası (C 4.)	14 500 000
7) Saray mutfağı ve bağçeleriyle tersâne için (C 7.)	4 704 256
8) Eski sarayla Galata ve İbrahim Paşa saraylarının et masrafı (C 9.)	5 202 000
9) Edirne sarayı halkının masrafları (C 3.)	1 848 833
10) Saraydaki saraç, terzi.. gibi sanatkârların maaşları (A I 11-17)	14 373 272
11) Saraydaki iç oğlanlarıyla kapucuların maaşları (A II 7-8)	12 045 588
12) Sarayın diğer memurlarının maaşları (A III 1-3, 6-8, 10, 13, 14, 15-20)	13 761 808
13) Saray bağçelerinin baltacıları ve gilmânı (A I, 3-6)	8 618 480
	<hr/>
Yekûn	189 208 403

III. Padişah Divânına ve Divân'a tâbi bürolara mensub memurların masrafları [*]

5 032 512

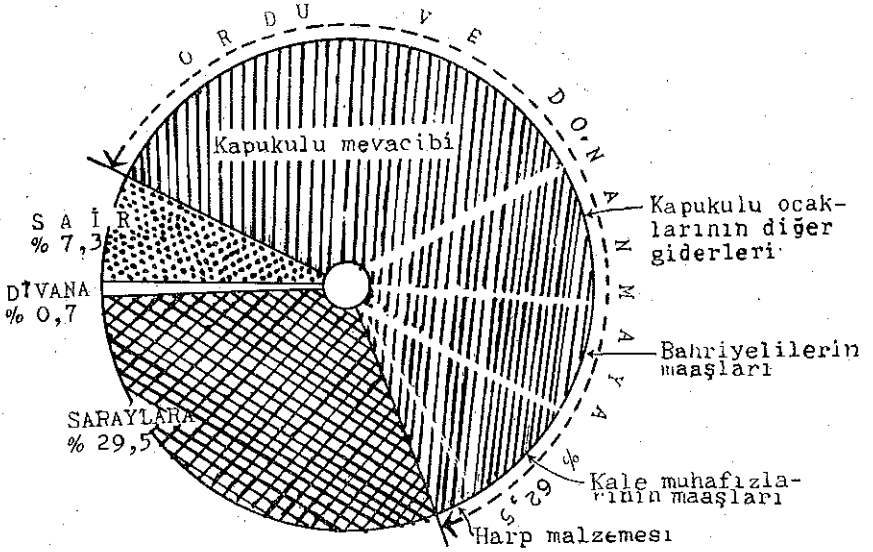
IV. Diğer masraflar :

1) Padişahların ve büyük vezirlerin bazı câmi ve türbelerinde vazifeli olanlara maaş (C 10.)	21 067 920
2) Memleketin muhtelif yerlerinde tamir, imar veya işletme masrafları (C 12.)	12 846 911
3) Hac ve Medine için (C 2.)	3 503 000
4) Tatar Hanlarıyla Çerkes ümerâsına yıllık (C 1.)	4 155 000
5) Sefirlere ve kâhyalarına yapılan masraflar (C 15.)	3 000 000
	<hr/>
Yekûn	44 572 831

[*] (A III, 1, 4, 5, 9, 11, 12, 15.)

İ C M Â L

		%
I. Bir kısım ordu ve harp malzemesi için...	398 392 602	62,5
II. Saraylar için	189 208 403	29,5
III. Padişah divanına ve merkezî Devlet bürolarına	5 032 512	0,7
IV. Sâir sarfiyât	44 572 831	7,3
<i>Yıllık umumî masraf yekûnu</i>		<i>637 206 348</i>

H. 1079 - 1080 mâli yılı bûdce cedvelinde masrafların cins ve nevîlerine göre dağılımını gösterir grafik